

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Рецензія на монографію Костянтина Рахна «Крик кажана: гончарство у фольклорній спадщині українців: монографія. Опішне: Українське Народознавство, 2020. – 1472 с. – (Українські керамологічні студії; вип. 22)»

Андрій Сидоренко

FUNDAMENTAL RESEARCH ON UKRAINIAN FOLKLORE

Review of the monograph by Kostyantyn Rakhno «Bat's Cry: Pottery Craft in the Folklore Heritage of the Ukrainians: a monograph. Opishne: Ukrainian Ethnology, 2020. – 1472 p. – (Ukrainian Ceramological Studies; issue 22)»

Andriy Sydorenko

The author reviewed K. Yu. Rakhno's monograph «Bat's Cry: Pottery Craft in the Folklore Heritage of the Ukrainians». The complex nature of the research and the interdisciplinary approach in covering the announced topic are emphasized. It is noted that the author of the monograph builds a holistic concept of the development of Ukrainian historiography of pottery folklore from the first mentions in chronicles and polemical treatises to the emergence of a full-fledged synthetic science of

ceramics. The components of the author's concept have been covered and analyzed: the first mentions of pottery in written sources, the period of collecting Ukrainian folklore, the period of comprehension of folklore data and their introduction into scientific circulation, the period of complex study of pottery as an ethnographic phenomenon with the emergence of relevant scientific schools, period of Soviet repression and levelling of the spiritual component of pottery as a phenomenon with the parallel continuation of studies in exile and in the Diaspora, the period of resumption of research in pottery folklore and the emergence of a comprehensive science of ceramics. The methodological component of the monograph, its prosopographical character, and introduction into scientific circulation of a number of statements, fundamentally new for domestic historiography, are emphasized.

Keywords: pottery, pottery folklore, ceramology, folklore studies, historiography.

Вітчизняна історична наука досить часто страждає на брак концептуальних ідей. Особливо виразно це помітно в царині, власне, історії України. Кажучи алегорично, вона знаходиться між Сциллою постмодерністського карго-культу та Харібдою народницько-радянських рудиментів. Перший фактор в категорично-бе-

запеляційному ключі постулює тези про «необхідність тотальної деконструкції», «боротьбу з гранд-нарративом», подаючи це як самодостатній процес та дивним чином трактуючи окремі драматичні події вітчизняної історії в українофобському тоні (найбільш показово це виражено в спробах окремих «публічних істориків» заперечити Голодомор 1932–1933 років як геноцид українського народу). Другий фактор все ще намагається привнести у вітчизняну історію глибокі елементи «споконвічного егалітаризму», артикулювати «класовий характер» її модерного періоду, та, головне, не гребує марксистською тезою про «базис і надбудову», відтісняючи цим культурно-гуманітарну складову на задній план. За вищевказаних умов, поява свіжого концептуального дослідження, котре підіймає глибинні нарративні пласти та постулює нове авторське бачення низки елементів історичного процесу – це, звісно, знакова подія в науці. Саме таким дослідженням є монографія полтавського вченого, історика, етнолога, керамолога та культуролога, доктора історичних наук Костянтина Юрійовича Рахна «Крик кажана: гончарство у фольклорній спадщині українців».

Вже сам обсяг даної книги – 1472 сторінки, що є вкрай нетиповим для вітчизняної історіографії – наочно демонструє нам, що автор підіймає такий широкий спектр питань, який, імовірно, не завжди до снаги охопити і колективу авторів. У вступній частині Костянтин Рахно, спираючись на візію західноєвропейської академічної науки, декларує магістральну проблему свого дослідження: розглянути гончарство крізь призму студій з української фольклористики не суто в контексті усної народної творчості з артикуляцією виробничо-ремісничих аспектів, але в якості феномену, котрий відображає комплекс міфологічних, ритуальних, світоглядних, філософських, морально-етичних, правових та побутових аспектів духовного життя українського народу (с. 10–12).

Аналізуючи всю сукупність історіографічних матеріалів у вигляді літописних даних, фольклорних розвідок та збірників, наукових статей та монографічних праць, літературних творів, автор наголошує на хронологічній тяглоті предмету свого дослідження від доби Київської Русі до сьогодення. Це, відповідно, відобразилося і на структурі книги, основний виклад якої складається із 8 розділів.

Перший розділ праці охоплює період накопичення знань про гончарство як культурне явище від давньоруської доби до кінця XVIII століття. Автор не просто аналізує матеріали літописів та літературних пам'яток (здебільшого – полемічних трактатів), а повноцінно реконструює комплекс тогочасних уявлень про феномен загалом та про постать гончаря зокрема, наголошуючи на її особливому культовому (мало не деміургічному) статусі та аналізуючи на її прикладі динаміку ролі сакрального в житті народу впродовж означеного хронологічного проміжку.

Другий розділ монографії фокусує увагу на накопиченні дослідницького фактологічного матеріалу стосовно гончарського фольклору в I половині XIX століття. Автор аналізує численні пісні, казки, прислів'я, замовляння з народної магії, розкриває перед нами не лише специфіку діяльності тогочасних письменників, мовознавців, етнографів а й детально висвітлює їх наукові зацікавлення, світоглядні переконання та, нерідко, стосунки з представниками монарших родів. Так, до прикладу, відомий фольклорист Яків Головацький у 1846–1847 роках підготував до друку 2 томи зібрання «Вінок русинам на обжинки», котрі були видані у Відні коштом герцога Лукки Карла II Людовіка Бурбон-Пармського, що симпатизував українській культурі (с. 76). Ще одним промовистим прикладом є козацький генерал-лейтенант Іван Попко, котрий паралельно з військовою службою займався народознавчими студіями – зокрема в 1850 році він підготував історичну розвідку «Про стан Чорноморського козачого війська з 1 січня 1825 до 1 січня 1850 року», за яку від російського імператора Миколи I отримав у подарунок діамантовий перстень (с. 144).

Третій розділ книги торкається II половини XIX століття. Костянтин Рахно наголошує, що в цей час постать гончаря стає самодостатнім об'єктом досліджень фольклористів. Так, зокрема, матеріали фольклорно-етнографічної експедиції Павла Чубинського, Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, зібрані дані низки письменників та літературознавців не просто описували гончарство, а й, відштовхуючись від цього феномену, доводили самотність української мови та української культури і, що важливо, намагалися інституціоналізувати отримані знання в тодішній науковий простір, що вилилося, зокрема, у створення Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Особливо автор виділяє постать Павла Чубинського, вченого виразно правоконсервативних переконань, підкреслюючи роль того у визначенні етнічних меж українства та практичному доведенні самотності українського народу (с. 239, 267).

Четвертий розділ праці зосереджує увагу на періоді кінця XIX – початку XX століття. Автор підкреслює, що в центрі історико-етнографічних досліджень цього часу була саме міфологічна складова гончарства, крізь призму якої розкривалася, власне, міфологічна парадигма світо-

будови як такої. Нагромаджений фактологічний матеріал розкривав увесь процес створення та використання гончарних виробів як з точки зору матеріальної культури (значення у побуті), так і, головне, духовної – роль глини як матеріалу в народних переказах, сакральний аспект ліплення та випалювання виробу, місце виробу в традиційній культурі українців. На думку Костянтина Рахна, саме цей період заклав підвалини для майбутніх керамологічних студій.

П'ятий розділ охоплює дуже складні 1920–1940-ві роки. Автор визначає їх як «період учнів», підкреслюючи спадкоємність з науковими школами кінця XIX – початку XX століть. Він, зокрема, фокусує увагу на дослідженні семантики глиняного посуду крізь призму тогочасної західноєвропейської етнологічної думки, гончарних осередків та гончарного цеху як етнографічного явища. Костянтин Рахно показує, що саме більшовицькі репресії обірвали не лише злет української етнографічної думки, але й знищили спадкоємність наукових шкіл з т.зв. «дореволюційних» часів, оскільки більшість вчених розходилися з марксистською ідеологією та звинувачувалися в цікавості до минувшини. В той же час, на українських землях, котрі в міжвоєнний період опинилися у складі Польщі та Чехословаччини, продовжувалася плідна фольклорно-етнографічна діяльність, як і в середовищі української еміграції після поразки Національно-визвольних змагань 1917–1921 років (с. 873–875). Торкаючись періоду Другої світової війни, автор аргументовано демонструє, що на території Райхскомісаріату Україна вітчизняними вченими було поновлено фольклорно-етнографічну діяльність – як і видавничу справу, роботу архівних та освітніх установ, що в порівняльному аналізі з часами сталінських репресій 1930-х років не може не наштовхувати на відповідні висновки (с. 991).

Шостий розділ монографії присвячений діаспорному періоду української науки, в контексті якого зуміли вижити повноцінні керамологічні студії. Автор зазначає, що в центрі уваги більшості тогочасних дослідників була обрядова роль гончарства, використання гончарних виробів у дохристиянській ритуалістиці й системі вірувань, пошук паралелей не лише з європейським світом, але й із середньовічним, скіфським періодами та навіть з індоарійською міфологією (с. 1024).

Сьомий розділ книги розповідає про дослідження гончарства в часи 1950–1980-х років на теренах СРСР. Автор вказує, що офіційний радянський підхід до цього феномену передбачав його виключно мистецтвознавче сприйняття в конотації матеріальної культури соціально-економічного плану та соціалістичних перетворень у побуті села. Гончарський фольклор практично не досліджувався, ну а складова духовної культури повністю виключалася з наукового обігу. Костянтин Рахно акцентує, що за таких умов фактичного загальмування даної тематики з боку офіційних академічних інституцій, до неї зверталася у своїх творах низка українських радянських письменників.

Восьмий розділ праці аналізує студії з гончарського фольклору від початку 1990-х років до сучасності. Автор наочно демонструє, що бурхливий суспільно-політичний злам 1980–1990-х років та відновлення української незалежності повністю повернули у вітчизняну науку дослідження гончарства як складової духовної культури. Він наголошує, що ґрунтовні концептуальні праці етнологів нового покоління (передусім – професора Олеса Пошивайла) не лише відновили ментальну тяглість із науковими школами початку XX століття та аналізували гончарство як практичне втілення народного світобачення, але й створили фундамент для появи науки керамології, акцентуючи її міждисциплінарний характер.

Висновки автора констатують, що студії з гончарського фольклору мали багатоступеневу еволюцію. Вони пройшли шлях від протоетнографічних розвідок до оформлення в повноцінну самостійну наукову дисципліну. Використання широкої джерельної та історіографічної бази, наявність ґрунтового апарату у вигляді іменного та географічного покажчиків дають усі підстави назвати монографію Костянтина Рахна фундаментальним концептуальним дослідженням. Заявлена як історіографічна, ця праця суттєво виходить за анонсовані вузькі тематичні рамки. Відзначимо найбільш показові її риси.

1. Автор не просто вивчає згадки про постать гончаря в досліджуваних джерелах, а вписує її в площину сакральних вимірів, міфологічних уявлень, побуту, соціального життя суспільства, по суті – крізь її призму аналізує історичні деталі означеного хронологічного проміжку. В цьому можна простежити окремі паралелі між його підходом та методологічними заувагами французької Школи «Анналів» загалом та її засновника Марка Блока зокрема.

2. Історіографічна база у Костянтина Рахна представлена не лише проаналізованими працями, а й зверненням до їхніх авторів. Ці автори аж ніяк не є «безликими прізвищами» – кожен з них коротко розкритий на сторінках монографії включно з описом його біографії, методів наукових студій та суспільними поглядами. Таким чином, можемо констатувати просопографічний характер праці.

3. Автор не уникає неоднозначних чи табуйованих тем у вітчизняній історії, нерідко йде всупереч закріпленим історіографічним штампам. Він аргументовано доводить власне бачення окремих періодів та подій, підкріплюючи його документами та свідченнями. Так, цікавим є висвітлення ролі таємних націоналістичних товариств Громада й Братство тарасівців, підкреслення, всупереч народницькій візії, консервативно-монархічних переконань Івана Попка, Якова Головацького, Павла Чубинського, Івана Білика, Олександра Малинки. Аналогічно це стосується і Другої Світової війни та аналізу культурно-наукового життя українського народу на теренах Райхскомісаріату Україна. Окрім того, відзначимо вживання автором стосовно вказаного періоду терміну «Другі Визвольні змагання». Вважаємо, що цей термін буде найбільш близьким до дійсності, якщо брати за константу подій 1939–1945 років спроби поновлення української державності.

Таким чином, книга доктора історичних наук Костянтина Рахна – це комплексне концептуальне дослідження, що містить, власне, не лише виконання поставлених мети та завдань, а й наявність низки авторських рефлексій, котрі сміливо можна назвати новаторськими як для вітчизняної історичної науки зокрема, так і для вітчизняної гуманітаристики загалом. З цього приводу буде доречною цитата видатного українського історіософа, культуролога та археолога, доктора філософських наук Юрія Павленка стосовно інтелектуального доробку іншого вченого – археолога, доктора історичних наук Миколи Чмихова: «З цього погляду важливою заслугою М. Чмихова було його наполегливе прагнення прорвати завісу часу й уявити духовний світ людей тих далеких від нас тисячоліть. А для цього замало самих лише наукових даних і теоретико-методологічних побудов. Потрібна ще неабияка сила уяви, на «продуктивних здібностях» якої наголошував раціоналістичний філософ І. Кант. Спираючись на самі факти та їх тлумачення за усталеними методичними схемами, ми можемо продукувати нове знання лише у визначених цими схемами концептуальних межах. Прорив у невідоме обов'язково пов'язаний зі зміною ракурсу погляду на предмет дослідження, а це можливо за умови включення в пошук усієї сукупності духовних властивостей людини» (Павленко 2001, с. 8). Візьмемо на себе сміливість у повній мірі екстраполювати цю цитату і на монографію Костянтина Рахна.

Список джерел та літератури

ПАВЛЕНКО, Ю., 2001, Микола Чмихов і світоглядне підґрунтя його космоархеологічної концепції. У: Чмихов М., Від яйця-райця до ідеї Спасителя. Київ: Либідь.

References

PAVLENKO, Yu., 2001, Mykola Chmykhov i svitohliadne pidgruntia yoho kosmoarheolohichnoi kontseptsii [Mykola Chmykhov and the worldview basis of his cosmoarchaeological concept]. In: M. Chmykhov, Vid yaitsia-raitsia do idei Spasytelia. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ Рецензія на монографію Костянтина Рахна «Крик кажана: гончарство у фольклорній спадщині українців: монографія. Опішне: Українське Народознавство, 2020. – 1472 с. (Українські керамологічні студії; вип. 22)»

Автором прорецензовано монографію К. Ю. Рахна «Крик кажана: гончарство у фольклорній спадщині українців». Підкреслюється комплексний характер дослідження та міждисциплінарний підхід у висвітленні анонсованої теми. Зазначається, що автор монографії вибудовує цілісну концепцію розвитку української історіографії гончарського фольклористики від перших згадок у літописах та полемічних трактатах до появи повноцінної синтетичної науки керамології. Висвітлюються та аналізуються складові авторської концепції: перші згадки про гончарство у писемних джерелах, період збирання українського фольклору, період осмислення фольклорних даних та введення їх до наукового обігу, період комплексного вивчення гончарства як етнографічного явища з появою відповідних наукових шкіл, період радянських репресій та нівеляції духовної складової гончарства як феномену з паралельним продовженням студій на еміграції та в діаспорі, період відновлення досліджень гончарського фольклору та появи комплексної науки керамології. Підкреслюється методологічна складовість

ва монографії, її просопографічний характер та введення в науковий обіг низки тверджень, принципово нових для вітчизняної історіографії.

Ключові слова: гончарство, гончарський фольклор, керамологія, фольклористика, історіографія.

Andriy Sydorenko, graduate student of the Department of World Ukrainian History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Андрій Сидоренко, аспірант кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4144-7936>

Received: 16.09.2021

Advance Access Published: October, 2021